

19. Пособие для руководителя (менеджера). — Донецк: „Донеччина”, 1993. — 72 с.

20. Прокурорський нагляд в Україні: курс лекцій / за ред. В.Т. Нора. — К.: Атіка, 2004. — 352 с.

21. Середін В. Планування слідчої роботи — не самоціль, а засіб / В. Середін // Вісник академії прокуратури України. — 2006. — № 1. — С. 72 – 77.

22. Смирнов А. Ф. Организация как функция управления в органах прокуратуры / А. Ф. Смирнов // Закон Украины „О прокуратуре”: Теория и практика его применения. — Х. : Укр. юрид. акад., 1992. — 42 с.

23. Субботин Е. А. Тактика общенадзорных действий прокурора: учебн. пособие. / Е. А. Субботин. — Х. : ИПК Генеральной прокуратуры Украины, 1993. — 150 с.

24. Україна. Закони. Закон України „Про прокуратуру”: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 квіт. 2011р.: (офіц. текст). — К.: Паливода А.В., 2011. — 32 с. — (Закони України).

УДК 383.2-7

Брижак А. В.,

асистент кафедри спеціально-правових дисциплін

Відокремленого структурного підрозділу

Чернівецького факультету

Національного університету

„Одеська юридична академія”

Роль провокуючої поведінки потерпілого у відносинах „злочинець – потерпілий” при скоєнні злочину

В даній роботі досліджувались взаємозв'язки, які існують між злочинцем та потерпілим, механізм їх виникнення та процес їх розвитку. Зосереджено увагу на поведінці потерпілого, зокрема на провокуючій. Визначається її вплив на механізм скоєння злочину і настання наслідків залежно від такої поведінки.

Ключові слова: відносини „злочинець – потерпілий”, дозлочинна поведінка, провокуюча поведінка потерпілого.

В данной работе исследовались взаимосвязи, которые существуют между преступником и потерпевшим, механизм их возникновения и процесс их развития. Сосредоточено внимание на поведении потерпевшего, в частности на провоцирующие. Определяется его влияние на механизм совершения преступления и наступления последствий зависимо от такого поведения.

Ключевые слова: отношения „преступник – потерпевший”, преступное поведение, провоцирующее поведение потерпевшего.

In this article investigated interrelationships that exist between the offender and the victim, the mechanism of their occurrence, and the process of their development. The emphasis is on the behavior of the victim, including undue behavior. Determine the effect on the mechanism of the offense and the onset of effects, depending on such behavior.

Keywords: criminal – victim relationship, criminal behavior, provocative behavior of the victim

Актуальність теми дослідження. Становлення правової держави передбачає, що вирішення питань правозастосування має здійснюватися на законному рівні, враховуючи об'єктивно існуючі закономірності, на основі принципів, які не залежать від обставин конкретної справи, особи, діяння котрої кваліфікуються, а не на підставі суб'єктивних уподобань, політичної доцільності чи інших подібних чинників. І особливої гостроти це набуває у сфері боротьби зі злочинністю.

Виявлення і встановлення відповідних закономірностей, формулювання принципів застосування кримінального закону в цілому і кваліфікації, зокрема, на перший погляд, не повинно становити особливих проблем та викликати труднощів. Так як, правозастосовна діяльність знайома людству на протязі багатьох років, досить давно ведуться теоретичні дослідження у цьому напрямі. Проте, більш конкретизований аналіз свідчить, що рівень розробки відповідних питань явно недостатній, не відповідає існуючим потребам.

При дослідженні питання кваліфікації злочинів в науці неодноразово виникали питання щодо проблематики визначення

зв'язку потерпілого із злочинцем при скоєнні злочину, однак, вони не являються поширеним об'єктом наукового вивчення, проте, вони мають неабиякий вплив при вирішенні питання кримінально-правової кваліфікації. Відносини, в яких перебувають злочинець і потерпілий, мають значний вплив і для розслідування того чи іншого злочину, саме вони надають йому певний відтінок та характер.

На законодавчому рівні визначено, що лише винне діяння, будучи суспільно-небезпечним та передбаченим у законодавстві про кримінальну відповідальність, може розглядатись як злочин. Відомо, що основними фігурантами злочину є як злочинець, так і потерпілий. Окрім них, існують й певні пов'язані із ними обставини, які впливають на розвиток злочинних дій; останні, в свою чергу, враховуються при встановленні характеру та ступеня суспільної небезпечності діяння, криміналізації та декриміналізації діянь. За певних умов такі обставини виступають ознаками окремих складів злочину та враховуються при кваліфікації посягань та призначення покарання за їх вчинення. Значне місце в дослідженні даного напрямку і займають зв'язки, що виникають між злочинцем та потерпілим. Досить часто саме вони і визначають не лише існування конфліктів, які призвели до вчинення злочину, а і динаміку розвитку кримінологічної ситуації. Тому аналіз відносин, що пов'язує заподіювача шкоди і потерпілого, а також характер таких взаємовідносин є немало важливим для з'ясування причин та умов вчинення злочину, а також його подальший розвиток і суспільно-небезпечні наслідки, які настали, чи можуть наставати.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що у вітчизняній кримінально-правовій науці певна увага приділялася окремим аспектам проблеми кваліфікації, безперечно, є певні здобутки у вирішенні проблем кваліфікації окремих видів злочинів. Слід відзначити монографічні дослідження з проблем кваліфікації злочинів, підготовлені російськими професорами В.М. Кудрявцевим, Б.А. Куріновим, Л.Д. Гаухманом, О.І. Рарогом, українськими вченими Ф.Г. Бурчаком, С.А. Тарарухінім, М.Й. Коржанським. Однак, багато питань залишається нерозкритими або гостро дискусійними. До того ж у юридичній літературі висвітлюються лише питання кваліфікації

злочинів, а інші аспекти, зокрема ті, що стосуються учасників кримінально-правових відносин і їх значення при кваліфікації, залишаються поза увагою вчених. В окремому вигляді як потерпілий, так і злочинець, як учасники вказаних відносин, звичайно були об'єктом дослідження багатьох вчених. Цьому питанню приділяли увагу такі науковці: Ю.М. Антонян, В.В. Вандишев, В.М. Дрьомін, В.В. Голіна, В.В. Гульдман, П.С. Дагель, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, О.М. Джужа, В.О. Коновалова, В.П. Коновалов, О.М. Костенко, О.М. Литвак, В.В. Лунєєв, В.С. Мінська, Є.П. Побігайло, В.І. Полубинський, Д.В. Рівман, В.Я. Рибальська, О.В. Старков, О.Д. Тартаковський, І.М. Тверда, В.О. Туляков, Л.В. Франк, Г.І. Чечель, В.І. Шакур, В.Є. Христенко та ін. Однак особливості сучасного соціального, політичного й економічного стану в Україні диктують необхідність розширення і поглиблення знань із цієї проблеми в кримінальному праві взагалі і при призначенні кваліфікації зокрема.

Мета полягає у поглибленому вивченні характеристики особи злочинця і потерпілого, при скоєнні злочину; дослідженні особливостей їх взаємовідносин, впливу соціального становища потерпілого чи злочинця на розвиток їх відносин; дослідженні типології та передумов ситуацій, при яких вчиняються злочинні посягання; сконцентрування уваги на природі зв'язку між злочинцем і потерпілим. Комплексно розглянути усі зазначені питання для відтворення нового теоретичного і практичного рівня вирішення проблеми кваліфікації злочинів в контексті соціальних зв'язків, що існують між злочинцем і потерпілим.

Виклад основного матеріалу. В науці, класифікуючи форми поведінки жертви, багато вчених відзначали, що в більшості випадків насильницьких злочинів поведінка потерпілого була по суті провокацією цих злочинів. У проведених дослідженнях убивств і заподіяння тілесних ушкоджень під час розслідування було встановлено, що мала місце негативна поведінка потерпілих. Встановлено, що безпосередньо перед здійсненням злочину між потерпілим і злочинцем у переважній більшості випадків (95%) відбувалася сварка.

Проте, повною мірою охарактеризувати зв'язок поведінки потерпілого із вчиненням злочину неможливо без звернення до кримінальної психології. У рамках цієї науки поведінка жертв може бути визначена в рамках типових ситуацій і, відповідно, вона може бути згрупованою за соціально-психологічними типами особистості жертв. Ситуації, у яких детермінаційно значимо проявляється жертва, можна групувати залежно від наявності або відсутності „віктимологічної провини” і поведінки потерпілого — так звані „негативні” й „позитивні” ситуації [3]. „Негативні” ситуації це:

а) ситуації підштовхуючого характеру є об'єктивно провокуючими і підштовхують злочинця до здійснення злочину. У випадку реалізації вони виступають у вигляді приводу до здійснення злочину. У цих ситуаціях поведінка потерпілого полягає в нападі, образі, заподіянні образи, приниженні, провокації, підбурюванні, погрози тощо;

б) ситуації, у яких поведінка потерпілого створює об'єктивну можливість здійснення злочину, хоча й не виступає як поштовх. До цих ситуацій варто віднести, наприклад, дії потерпілого, що створює аварійну обстановку на транспорті; „всепрощення”, яке дозволяє злочинцеві продовжувати злочинну діяльність; некритичність, без якої були б неможливі шахрайства.

До першої групи ситуацій відносяться ситуації, в яких поведінка потерпілого відіграла значну роль в розвитку злочинного посягання. На першому місці являється поведінка потерпілого, де він скоює напад на злочинця. Саме ця група складає 16,7% від загальної кількості. Наприклад, в злочинах, які скоюються в стані сильного душевного хвилювання (стан фізіологічного афекту), що передбачені ст. 116 КК України, ст. 115 — умисне вбивство, та ст. 123 — умисне тяжке тілесне ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, ст.122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, або ж тяжке тілесне ушкодження, що передбачено ст. 121 та інші злочинні посягання, де потерпілий реально погрожував, шантажував та вчиняв інші провокуючі дії щодо злочинця.

Такі ситуації можуть виникати між членами сім'ї, де вони пов'язані шлюбними відносинами. У більшості випадків для таких ситуацій притаманним є накалювання кримінальної

обстановки і реакції насильства. Досить часто той, хто завдає шкоди, характеризується з позитивної сторони, і його дії являються вимушеними: систематичні побої, знущання, які породжують відчай, переконання, що іншого виходу немає, як захищатися будь-якими способами. Існують ситуації, коли поведінка і дії потерпілого виступають, не стільки оборонними, а як акт помсти; коли дії, вчинювані потерпілими, будуть виступати не тільки у вигляді нападу, але і у вигляді негативної поведінки потерпілих (несприйняття думки інших, образи чи приниження).

Часто зустрічаються ситуації, які виникають раптово, з хуліганських мотивів. Вони розвиваються досить швидко, здебільшого вони завершуються відповідною реакцією об'єкту посягання (потерпілого), що реалізуються при вбивстві чи нанесенні тяжкого тілесного ушкодження. Іноколи в таких ситуаціях нападники навіть набувають статус потерпілого, але в більшості випадків суттєво може впливати стан алкогольного сп'яніння. Буває, що у потерпілого не було ніякого наміру для нападу на злочинця, та він діє в силу своїх хуліганських переконань.

В практиці зустрічаються ситуації, в яких поштовхом при вчиненні вбивства та нанесенні тяжких тілесних ушкоджень, являється напад при суперечках між сусідами по квартирі. Такі злочини, так як і ті, що скоєнні на вулиці, можуть носити раптовий характер, проте, деякі з них мають свою передісторію. Можна сказати, що в таких випадках злочинець і потерпілий порівно „негативні”. Крім цього злочинець може характеризуватися позитивно, на відмінну від потерпілого. В більшості випадків такі ситуації кваліфікуються як вчинені в стані афекту, при якому потерпілий реально погрожував, тобто були наявні найнебезпечніші види погрози, зокрема: погроза вбивством, зґвалтуванням, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, знищенням майна, заподіянням середньої тяжкості або ж тяжких тілесних ушкоджень. Встановлення реальної можливості спричинення того чи іншого виду насильства, як і тяжкої образи, стану сильного душевного хвилювання — є питанням факту, яке повинно вирішуватись з урахуванням всіх обставин справи (характеру дій потерпілого, особливостей

психічного стану винного, характеру відносин потерпілого з винним, обстановки, за якої застосовувалося насильство чи завдавалася тяжка образа, тощо). Саме ці дані впливають на кваліфікацію протиправного діяння і дають можливість відокремити один склад злочину від іншого. Наприклад, ст. 115 від ст. 116, де реальна погроза, образа та саме доведення особи до стану сильного душевного хвилювання є обов'язковою ознакою.

Систематичне знуцання потерпілого також відіграє значну роль. Такими знуцаннями виступають: особливо цинічне глузування, кепкування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий (три і більше епізодів) характер. Така поведінка потерпілого має значне кримінально-правове значення для кваліфікації злочинів та призначення покарання. Не варто забувати про сприйняття відповідної ситуації і злочинцем. Кожна людина має своє сприйняття тієї чи іншої ситуації, відповідно такою протиправною провокуючою поведінкою не кожного можна довести до стану афекту, що і є детермінантом ст. 116.

До наступної групи відносять ситуації, у яких поведінка потерпілого створює об'єктивну можливість здійснення злочину, хоча й не виступає як поштовх. Тобто, поведінка потерпілого — умова, що спонукає до вчинення злочину.

Зазвичай, наслідків тої чи іншої поведінки потерпілий не в змоззі передбачити. Значення такої поведінки в механізмі злочину неоднакове: в одних випадках — це єдина умова для вчинення злочину, в інших — важлива, проте, не єдина умова для скоєння злочину. Наприклад, потерпілий в нетверезому стані відправляється разом із незнайомими йому злочинцями в безлюдне місце, де їм надається безперешкодне вчинення злочину, або потерпілий вже знаходиться в місці, яке є сприятливим для скоєння злочину.

В деяких моментах поведінка потерпілого характеризується його негативними рисами вживання алкоголю, наркотичних засобів, та вступ у статеві зносини з випадковими особами. Створити умови злочину може також і поведінка потерпілого, яка не є протиправною, але сприймається такою іншими. Наприклад, громадянин, що повертався ввечері додому, зупинився під вікнами одного із будинків, заглядаючи у вікна, господар, подумавши, що це — грабіжник, вистрілив у нього. В такому

випадку поведінка потерпілого дезорієнтувала суб'єкта злочину, що і посприяло вчиненню вбивства. Щодо такої поведінки потерпілого в сімейних і шлюбних відносинах, частіш за все, можна говорити про такі випадки, коли проходить процес розлучення. Саме на такому підґрунті виникають суперечності та конфлікти, що можуть посприяти вчиненню злочину.

В теорії кримінального права, розрізняють жертв, які демонструють протиправну чи провокуючу поведінку за психологічними якостями:

– настановча жертва — агресивна жертва, „ходяча бомба”, істероїд, який зухвалою поведінкою провокує злочинця на відповідні дії;

– раціональна жертва, жертва-провокатор, яка сама створює ситуацію здійснення злочину й сама потрапляє в цю пастку [7].

В. С. Мінська приводить класифікацію поведінки жертв злочину залежно від ступеню його суспільної небезпеки. Автор виділяє наступні види поведінки:

– злочинні дії потерпілого — суспільно небезпечне зазіхання на інтереси суспільства або окремої особи, що поставило її в стан необхідної оборони або стан, що викликав, сильне душевне хвилювання;

– менш суспільно небезпечні, здатні спричинити менший вплив на суспільну небезпеку відповідного злочинного діяння дії потерпілого, що порушили норми адміністративного або цивільного права або дисциплінарного статуту.

– менш небезпечні для суспільства за інших рівних умов, які заподіюють суспільству меншу шкоду, порушення норм моральності.

До злочинів, де характер поведінки потерпілого найбільшою мірою впливає на дії злочинця можна віднести убивство й заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю. Е.Е. Центров пише, що у механізмі цих злочинів особистість і поведінка жертв, характер їх відносин зі злочинцем часто настільки значимі в детермінаційному відношенні, що роблять їх певною мірою своєрідними „співучасниками” злочинів. У них проявляються складні елементи (рольові, психологічні й ін.) індивідуальної віктимності. Негативна поведінка, включаючи і її агресивні форми, є типовою для активних вікових груп (19 – 40 років): 50 %

чоловіки і 43,7 % жінки [5]. Поведінка потерпілих неповнолітніх і літніх, як правило, пасивна, у тому числі й у ситуаціях, коли опір був можливим. Досить високий відсоток негативної поведінки потерпілих старшого віку, крім того, пояснюється тим, що значна частина злочинів має свою історію відносин злочинців і потерпілих, часто досить віддалену за часом від безпосередньо кримінальних ситуацій, в основному, це — насильство у сім'ї.

У сукупності поведінка потерпілих від цих злочинів характеризується наступними цифрами: нейтральна — 24,7 % від загальної кількості потерпілих; позитивна — 10,1 % (втручання з метою захисту третьої особи, припинення правопорушення, вимога нормальної поведінки в родині, у побуті й ін); негативна — 65,2 % (напад на спричинювача шкоди; образа, знуцання, приниження; неналежна поведінка, включаючи ненадання опору за наявності такої можливості).

В особистісних характеристиках потерпілих визначальними є: агресивність — 24,5%, брутальність, невитриманість — 6,4 %, деспотизм у відношенні близьких, рідних — 4,3 %, нелагідність — 8,6 %, алкоголізм — 37,6 %, статева розбещеність — 7,8%, нерозбірливість у виборі знайомств — 31,9%, жадібність, корисливість — 1,7 %, некритичність — 23,6 %. Для потерпілих з позитивною поведінкою характерні вимогливість, сміливість, рішучість — 12,4 % [6].

Ці якості реалізуються в різних ситуаціях, причому їх віктимологічна значимість найбільш яскраво простежується через характер відносин, що зв'язують сторони конфлікту, який вирішується насильством. Переважна частина потерпілих від убивства, близько 80 %, були родичами або знайомими злочинців. Із цієї обставини, зокрема, впливає значна частина ситуацій, у яких убивство з'явилося результатом цілком визначеної особистісної мотивації й тривалого розвитку подій, поступового загострення обстановки, що виключає або утрудняє вихід за межі взаємного спілкування.

Зокрема, приводами до вбивства чоловіками дружин були: надмірна авторитарність дружини (59%), невірність дружини (34%), позбавлення чоловіка особистих грошей (30%), розбіжність поглядів подружжя на розподіл господарських обов'язків (25%), пияцтво дружини (22%), одноособове рішення

дружини про народження дитини (11%), наявність у дружини дошлюбних зв'язків (10%), незадоволеність житловими умовами (11%). Крім того, відзначене пияцтво чоловіка (30%) [6].

Приводами до вбивства дружинами чоловіків були: пияцтво чоловіка (44%), матеріальна незабезпеченість (75%), житлова непорядкованість (28%), більша, ніж у чоловіка, зарплата дружини (22%), розбіжність у поглядах на сімейні обов'язки (19%), незгода з рішенням народити дитину (11%), недостатній авторитет чоловіка (5%).

Стабільність контактів злочинців і потерпілих визначає місце здійснення вбивства: спільне житло — 27%, житло потерпілого — 25%, житло злочинця — 10%, тоді як вулиця — 33%. Певну інтерпретацію з урахуванням характеру відносин „злочинець – жертва” має стан алкогольного сп'яніння: 31,7% від загальної кількості п'яних потерпілих убиті на вулиці, а інші — у спільному житлі вбивці й жертви (21,9%), у житлі потерпілого (24,4%), у житлі злочинця (19,5%), причому, на противагу вуличним убивцям, більшість злочинців, що вчинили вбивство в приміщеннях, були родичами або знайомими потерпілих

В.С. Мінська також відзначає, що між потерпілим і злочинцем перед вчиненням злочину можуть існувати певні відносини. Дослідниця дає таку їх класифікацію: гарні, байдужні, неприязні відносини. Вивчаючи дозлочинні взаємини між потерпілим та засудженим, В.С. Мінська відзначає наступне: 15% засуджених були з потерпілим у неприязних відносинах, заснованих на почутті ревнощів, заздрості, злості, образи; 35% були з потерпілим у гарних взаєминах, і лише поведінка одного з них у конкретній ситуації, яка безпосередньо передувала ситуації злочину, визначила вирішення конфлікту шляхом здійснення злочину. У байдужих взаєминах з потерпілим до здійснення злочину перебувало 20% засуджених [8, с. 2]. Відповідно до прийнятої автором шкали відносин (від ворожості до гарних відносин), така процентна характеристика відповідає „нормальному” закону розподілу.

Досить повною і обґрунтованою з практичної точки зору є, на наше переконання, класифікація Л.В. Ільїної, яка всіх осіб, постраждалих від злочинів, залежно від їх поведінки й властивостей особистості, поділяє на наступні види:

1) потерпілі, у діях яких наявний склад злочину, що й спричинило скоєння злочину відносно цих осіб. Вони характеризуються як агресивні постраждалі, котрі підлягають притягненню до відповідальності в якості обвинувачуваних, потерпілими ж у кримінальному судочинстві такі особи не повинні визнаватися;

2) постраждалі, дії яких, не будучи злочинними, сприяли здійсненню злочину. Вони характеризуються негативними властивостями: неналежною, протиправною поведінкою, яка спровокувала злочин або створила об'єктивну можливість його здійснення. Потерпілий від злочину у зв'язку із власною неналежною поведінкою, яка сприяла вчиненню злочину, потребує не тільки процесуального захисту, але й застосування різноманітних профілактичних заходів (суспільний вплив, виховання й виправлення примусовим шляхом алкоголіків, наркоманів, нероб, залучення до адміністративної, дисциплінарної й іншої відповідальності й т.і.). Вплив на потерпілих у зв'язку з їх неналежною поведінкою має важливе значення як з погляду охорони цих осіб, так і з метою попередження нових злочинів.

Л.В. Ільїна вважає, що надалі, з розвитком віктимології, у результаті глибокого вивчення особистості й поведінки осіб, потерпілих від злочину як у віктимологічному, так і в процесуальному плані можливо припустити появу нової процесуальної фігури — особи, що постраждала від злочину у зв'язку із власною неналежною, протиправною поведінкою. Ця особа буде займати проміжне положення між потерпілим і свідком [9]. Проте, на нашу думку, введення такого процесуальної фігури за сучасного стану розвитку правосуддя може спричинити численні зловживання і нехтування правами постраждалих.

Звичайно, точно передбачити і спрогнозувати, що та чи інша поведінка будь-якої людини неминуче призведе до вчинення проти неї насильства, і при цьому уточнити, якої саме форми, неможливо, оскільки варіантів розвитку відносин між сторонами може бути занадто велика кількість і вибір одного з них залежить від цілої низки суб'єктивних причин.

Зв'язок між неправомірною чи провокуючою поведінкою потерпілого і діями злочинця відображено у кримінально-правовій оцінці поведінки потерпілого та її впливу на кримінальну відповідальність. Так, у статтях 116, 118, 123, 124 КК України передбачено значне пом'якшення кримінальної відповідальності у зв'язку з неправомірною поведінкою потерпілого, що викликала стан сильного душевного хвилювання, перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Проте, неправомірний характер дій потерпілого не завжди знаходить адекватне відображення і закріплення у законі. Так, убивство за ч. 1 ст. 115 КК може вчинятися при бійці, під час сварки або із помсти чи ревнощів та ін., причому убивство із помсти за неправомірні чи аморальні дії потерпілого, які, проте, не були нападом не утворюють ситуації необхідної оборони чи крайньої необхідності, закон визначає, що вони не були спроможні викликати фізіологічного афекту (ст. 116 КК) у винного. Таким же чином кваліфікується убивство і в тих випадках, коли помста виникла внаслідок правомірних дій потерпілого, наприклад, внаслідок докорів за пияцтво. Різновидом убивства з помсти є убивство з ревнощів. Таке убивство кваліфікується за ч. 1 ст. 115 КК незалежно від того, були підстави до ревнощів, чи ні.

Проте, існують види поведінки, яка з юридичної точки зору, не є неправомірною, але на побутовому рівні оцінюється більшістю людей, в тому числі і злочинцями як провокуюча. Так, дискурсивний характер має проблема рецидивних „природжених” жертв, для яких характерними є інтеріоризація правил поведінки віктимної і злочинної субкультури, наявність внутріособистісних конфліктів. Вважаємо, що їх поведінку можна віднести до провокуючої. Значну роль у формуванні провокуючої поведінки, пов'язаної із засвоєнням і втіленням у способі життя віктимних стереотипів і станів, може відігравати оцінка самого себе як жертви, переживання власних невдач як детермінованих винятково особистісними якостями або, навпаки, — ворожим оточенням.

Проблема стигматизації себе як жертви правопорушення, нездатної нормально адаптуватися до існуючих умов соціального

розвитку, певним чином пов'язана зі станом внутрішньо-особистісного конфлікту. Подібні залежності виникають і при сприйнятті й втіленні в поведінці віктимних правил і норм відповідної субкультури.

Вищевикладене стосовно поведінки потерпілої особи розглядалося в контексті злочинів щодо життя та здоров'я особи. Варто розглянути поведінку потерпілого при скоєнні злочинів проти статевої свободи. Негативна поведінка потерпілого, що посприяла вчиненню злочину передбачає розбещеність, корисливість, матеріальну заінтересованість, недопустиму довірливість, некритичність, тобто те що дозволило злочинцю вчинити чи продовжити те чи інше розбещення потерпілої.

Загалом, жертва зґвалтування, що передбачається ст. 152 КК України, не може бути правопорушуючою. Вона може бути легковажною, некритичною, необачною та не більше. Поведінка, яка є негативним елементом механізму зґвалтування, не завжди виступає негативною характеристикою потерпілих від таких злочинів. Можливо, в таких випадках тільки випадковий збіг обставин сприяє вчиненню зґвалтуванню. Проте, практика засвідчує, що більшість жертв характеризується негативно.

Також характерним є те, що більша частина потерпілих відрізняється не тільки провокаційною поведінкою перед вчиненням злочину щодо них, але й легко піддаються спокусі, готові до вступу у випадкові статеві зносини, та ін. Та в більшості випадків це пов'язано з матеріальною незабезпеченістю жертв, особливо юного віку. Звідси і впливає висновок про те, що негативна сукупна небезпечність злочинного посягання особи залежить не тільки від внутрішніх психологічних і фізичних намірів і переконань, а ще й підпадає під непрямий вплив поведінки жертви. Отже, такі ситуації мають значення для кваліфікації та вибору кри-мінально-правової норми при призначенні покарання, як одна із умов, що пом'якшують покарання.

Слід визначити також поведінку потерпілої особи, яка підштовхнула особу до вчинення статевого злочину. Провокуюча поведінка самого ж потерпілого від зґвалтування проявляється в наступному: дана особа об'єктивно підштовхнула майбутнього гвалтівника, поводячи себе мірі необережно, що і

призвело до такого результату. Даний вид поведінки потерпілих від зґвалтування виражається у встановленні контакту з незнайомим чи малознайомими людьми, відвідування разом із ними усамітнених приміщень та інших закладів, у спільному вживанні алкогольних напоїв і некритичному сприйнятті відвертих натяків. Саме з такої поведінки злочинець визначає для себе впевненість в задоволенні своїх статевих потреб — гвалтівник вважає таку поведінку „не сказаною” згодою, хоч, насправді явної згоди не було.

Висновки. У відповідності вищесказаного та аналізу окремих кримінально-правових норм, кваліфікація того чи іншого діяння значною мірою залежить від поведінки потерпілого, в даному випадку від провокуючої. Така поведінка умовно пом'якшує суспільну небезпечність вчиненого злочинцем діяння, зокрема злочинність його намірів. А отже, дає можливість відрізнити та визначити умисел, прямий від непрямого, та необережність злочинного діяння.

Внутрішньо-особистісний конфлікт як переживання, викликане зіткненням різних структур внутрішнього світу особистості, може призводити до зниження самооцінки, до сумнівів, до емоційної напруги, негативних емоцій, порушення адаптації, стресам.

Багато в чому виникнення внутрішньо-особистісних конфліктів має віктимологічне значення тільки тоді, коли вони переростають у життєві кризи й ведуть до віктимних поведінкових реакцій.

Так, при негативному розвитку подій нездатність людини впоратися з екстремальною ситуацією, страх перед злочинцем, власна слабкість й безпорадність можуть кумулюватись, ховаючись від свідомості й проявлятись у змінах реакцій, постійних стресах, емоційному ступорі, необґрунтованих, неадекватних діях при потраплянні в подібну ситуацію.

Нереалізовані та невирішені внутрішньо-особистісні конфлікти змінюють психічні й фізіологічні реакції організму, а також ведуть до розвитку віктимних комплексів: а) комплексу імовірної жертви (боягузтво, панікерство, постійні підозри про погрозу безпеки з боку оточуючих); б) комплексу вдаваної жертви, яка своїм ниттям і страхами притягує лихо.

Рольові міжособистісні конфлікти можуть приводити до формування наступних специфічних комплексів, які за умови збігу обставин реалізуються в деструктивній поведінці:

- а) комплекс жертви-дитини;
- б) комплекс жертви-підкаблучника;
- в) комплекс безвинної жертви.

Фактично, експлуатуючи свої комплекси й маніпулюючи іншими, люди провокують інших. Вони грають певні ролі з метою підтримки в собі почуття провини, болю, страху, які виникали раніше в подібних ситуаціях.

Говорячи про роль сприйняття й втілення у поведінці відповідних правил і норм певної субкультури, слід зауважити про значимість конфліктів між вимогами двох систем моралі: першої, що відстоює необхідність безпечної поведінки, і іншої, що виражає точки зору соціальних груп аутсайдерів: груп, що прагнуть до підвищеного ризику у власному житті, так званих екстремалів, і груп, що прагнуть сховатися в „вежу зі слонової кістки”, відгородитися й перечекати. До основних станів, пов'язаних з інтеріоризацією норм подібних групових субкультур, можуть бути віднесені: а) гіпервіктимність (прагнення до бездумного, неконтрольованого ризику, досягнення ейфорії від подолання надто небезпечних перешкод, провокування критичних і конфліктних ситуацій); б) гіповіктимність (забезпечення підвищеної безпеки, закомплексованість, обмеженість спілкування й соціальних контактів, відхід від труднощів і реалій сучасного життя).

Отже, для різних груп злочинів характерним є певний „набір” психологічних якостей особи, який значною мірою впливає на їх поведінку, характер відносин з оточуючими, на їх ставлення до оточуючих, на можливість критичного оцінювання ситуації. В кожному з розглянутих типів злочинів, і насильницьких, і статевих, і корисливих половина і більше жертв відрізняється типовою поведінкою, яка сприяє чи полегшує виконання злочинного наміру.

Отже, між неправомірною чи провокуючою поведінкою потерпілого і діями злочинця існує безпосередній зв'язок, який необхідно враховувати при кваліфікації злочинних дій. Кримінально-правова оцінка поведінки потерпілого та її впливу

на кримінальну відповідальність залежить, по-перше, від ролі цієї поведінки у вчиненні злочину і, по-друге, від його соціальної, моральної та правової характеристики.

Література:

1. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. /Л. В. Франк. — Душанбе, 1972. — С. 8.
2. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизмы преступного поведения. / В. С. Минская, Г. И. Чечель. — Иркутск, 1988. — С. 37.
3. Репецкая А. Л. Виктимологическое исследование телесных повреждений и „вина потерпевшего” / А. Л. Репецкая // Сборник научных трудов „Виктимологические проблемы борьбы с преступностью”. — Иркутск, 1998. — С. 54.
4. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. / В. А. Туляков. — Одеса : Юридична література, 2000. — С. 54.
5. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. / Е. Е. Центров. — М. : Юридическая литература, 1998. — С. 91.
6. Криминология — XX век / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. — СПб. : Изд-во „Юридический центр пресс”, 2000. — 352 с.
7. Костенко О. М. Проблемы криминологической безопасности / О. М. Костенко // Правова держава. — 1999. — Вип. 10. — С. 54.
8. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизмы преступного поведения. / В. С. Минская, Г. И. Чечель. — Иркутск: 1988. — С. 55.
9. Ильина Л. В. Уголовно- процессуальное значение виктимологии / Л. В. Ильина // Правоведение. — 1985. — № 3. — С. 121.